

PRÓBA REKONSTRUKCJI KSIĘGOZBIORÓW POLSKICH WAZÓW

Dzisiaj, po 300 latach od śmierci Jana Kazimierza, ostatniego właściciela księgozbiorów Wazów, niemożliwe jest ustalenie liczby zgromadzonych przez nich książek. Los książek Zygmunta III i jego synów był tragiczny. Większość z nich zaginęła, uległa zniszczeniu i rozproszeniu. Podjęta przeze mnie próba odtworzenia tego, co zachowało się do dziś, też nie jest całkowicie miarodajna. Pełniejsze rozpoznanie będzie możliwe dopiero po zakończeniu systematycznych badań proveniencyjnych przez wszystkie biblioteki. Obecnie tylko nieliczne biblioteki rejestrują w swych kartotekach proveniencyjne książki należące niegdyś do polskich Wazów. Nie wiemy, ile jeszcze książek Wazów znajduje się za granicą i w rękach prywatnych kolekcjonerów. Nie wiemy także, czy istniały spisy lub inwentarze książek Wazów. Informacji o ich istnieniu nie udało mi się odnaleźć. Również dotarcie do wszystkich zachowanych egzemplarzy było dla mnie niemożliwe, ponieważ większość z nich znajduje się poza granicami Polski, najwięcej w bibliotekach szwedzkich¹.

Próba rekonstrukcji księgozbiorów Wazów opiera się na zachowanych do dziś książkach, informacjach o książkach wzmiankowanych przez badaczy a nie potwierdzonych przez biblioteki, czyli egzemplarzach zagubionych, utworach poświęconych Wazom, które zapewne włączano do zbiorów i pośmiertnym inwentarzu zbiorów Jana Kazimierza z 1672 r.²

Zachowane do dziś książki Wazów, 154 tytuły, są najpewniejszym źródłem do omówienia nie tylko zawartości treściowej, strony typograficznej i oprawy, ale także historii tych egzemplarzy. Natomiast 76 tytułów wzmiankowanych przez badaczy (zwłaszcza O. Waldego) w opracowaniach, katalogach wystaw, korespondencji, testamentie Zygmunta III oraz innych źródłach są cenną informacją o książkach Wazów, które zaginęły. Tytuły te są jednak trudne do zidentyfikowania z powodu braku pełnych danych (najczęściej nazwiska autora, miejsca i roku wydania). Udało mi się zidentyfikować tylko 40 tytułów.

Na podstawie przeprowadzonych poszukiwań bibliograficznych wiemy, że Zygmuntovi III, Władysławowi IV, Janowi Kazimierzowi i Karolowi Ferdynandowi poświęcono około 630 utworów.

Opublikowany w 1952 r., przez W. Tomkiewicza, pośmiertny inwentarz zbiorów Jana Kazimierza zawiera, obok dzieł sztuki (m.in. obrazów, arrasów, zegarów, klejnotów, przedmiotów rzemiosła artystycznego), informację o około 350 woluminach. Należy przypuszczać, że nie były to wszystkie książki, które zgromadził ostatni król polski z dynastii Wazów. Inwentarz ten został sporządzony po śmierci

Jana Kazimierza, który zmarł 16 grudnia 1672 r. w Nevers, a prawie cały jego majątek znajdował się w opactwie Saint-Germain-des Prés w Paryżu. Inwentaryzacja rozpoczęła się 5 stycznia 1673 r. i trwała do kwietnia tego roku. Po odbytej licytacji inwentaryzowano jeszcze część archiwum³. Prawdopodobnie w tym czasie część książek mogła zmienić właściciela. Według informacji W. Tomkiewicza, podczas inwentaryzacji nie było żadnego Polaka i dlatego spisano pobieżnie tylko 74 tytuły, głównie wydawnictwa francuskie i łacińskie. Podano jedynie zewnętrzne i wrywkowe dane. Czasem zanotowano nazwisko autora, częściej skrócony tytuł i prawie zawsze format. Przy opisie niektórych książek wymieniono ilość tomów, nazwę drukarni, rok wydania, informację o oprawie oraz ich szacunkową wartość. Wydawnictwa polskie i włoskie zostały zapisane jako paczki z książkami polskimi i włoskimi. Przepuszczalnie około 200 tomów wydawnictw polskich sprzedano na makulaturę⁴.

Jeśli zsumujemy zachowaną do dziś liczbę egzemplarzy książek Wazów, tytuły wzmiankowane przez badaczy, utwory poświęcone Wazom oraz wydawnictwa wymienione w pośmiertnym inwentarzu zbiorów Jana Kazimierza, to otrzymamy informację o ponad 1200 woluminach, które znajdowały się w księgozbiorach Wazów. Jest to oczywiście zaledwie fragment nieznaney nam bliżej całości. Na podstawie tego bliżej poznanego fragmentu można powiedzieć, że był to zbiór wielotematyczny świadczący o różnorodnych zainteresowaniach Zygmunta III i jego synów.

Przodujące miejsce zajmują dzieła teologiczno-religijne, około 40%. W grupie tych dzieł można wydzielić działy: biblistyka, patrystyka, homiletyka, liturgika, historia Kościoła, polemiki religijne i żywoty świętych. Uwagę naszą zwraca kilkanaście egzemplarzy Biblii i komentarzy do niej. Obok egzemplarzy ofiarowanych i dedykowanych Zygmunтови III, różnowierczej „Biblii Gdańskiej”, dedykowanej Władysławowi IV, w pośmiertnym inwentarzu Jana Kazimierza wymieniono 11 tomów Biblii i „Psalmy Dawida” w języku francuskim⁵. W dziale biblistyki znajdujemy także „Ewangelię”⁶, „Postylle” J. Wujka⁷ i Guillermsa⁸. Ojców i doktorów Kościoła reprezentują m.in. dzieła Grzegorza z Nysy, Augustyna, Cypriana, Atanazego, Izydora z Sewilli, Bernarda z Clairvaux, Tomasza z Akwinu, Antoninusa, Franciszka Salezego i Roberta Bellarmina⁹.

Z literatury homiletycznej, w poznanym bliżej fragmencie księgozbiorów Wazów, odnotować należy utwory dedykowane Zygmunтови III i Władysławowi IV, m.in. „Kazania” P. Skargi, S. Karnkowskiego i F. Birkowskiego oraz dzieło zatytułowane „Bibliotheca homiliarum”¹⁰.

Dział liturgiczny składał się z kilku brewiarzy i mszałów. Historię Kościoła reprezentują „Roczniki” C. Baroniusza oraz ich kontynuacja pisana przez A. Bzowskiego, „Dell’istoria della sacra religione” G. Bosia i „Annales Ecclesiastici Regni Hungaricae” M. Inchofera¹¹.

Ponadto w grupie dzieł religijnych znajdujemy dzieła S. Hozjusza, J. Gretsera, Durandusa, S. Sokołowskiego, S. Reszki, M. Bembusa, kilka egzemplarzy żywotów świętych, śpiewniki, objawienia św. Brygidy, dwutomowe wydanie Talmudu oraz kilka modlitewników. Na szczególną uwagę zasługują modlitewniki królowej Bony, Zygmunta Starego, Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza¹².

Drugie miejsce pod względem liczby książek zajmują dzieła historyczne, które stanowią około 25%. Są to prace autorów klasycznych, humanistów oraz dzieła historyków współczesnych. Obok dzieł poświęconych dziejom starożytnym, jednej kroniki średniowiecznej, spotykamy wydawnictwa związane z historią nowożytną Polski oraz innych państw europejskich. Warto tu podkreślić, że Zygmunt III i jego synowie interesowali się historią i, jako panujący, musieli mieć odpowiedni zestaw dzieł historycznych. Na ich dworach przebywało wielu historyków, którzy najczęściej pełnili funkcje sekretarzy królewskich. Wystarczy wymienić nazwiska: J. Bielski, R. Heidenstein, S. Łubieński, P. Piasecki, E. Wassenberg, J. Pastorius. Zygmunt III, jako pierwszy w Polsce utworzył płatny urząd historiografa królewskiego. Król ten podjął starania o udostępnienie w Archiwum Watykanu materiałów źródłowych do dziejów Szwecji a zwłaszcza historii Kościoła katolickiego w tym kraju¹³. W Archiwum i Bibliotece Watykańskiej sporządzano odpisy i wyciągi z materiałów archiwalnych dotyczących historii Szwecji, które przesyłano na dwór królewski¹⁴.

Władysław IV był odczytany w historii i miał własne zdanie o istocie i zadaniach pracy dziejopisarskiej¹⁵. O przeczytanych dziełach potrafił wyrażać bardzo trafne opinie. W pracach historycznych widział król drogę do spopularyzowania w Europie zarówno Polski, jak i swojej osoby. Starał się znaleźć odpowiednich ludzi, którym chciał powierzyć opisanie dziejów swojego panowania. Zamawiał u wybitniejszych uczestników kampanii moskiewskich relacje i diariusze, które osobiście poprawiał i uzupełniał¹⁶.

W dziedzinie historiografii Jan Kazimierz kontynuował tradycje ojca i brata. Sprzyjał jej rozwojowi „jak chyba żadnej dziedzinie studiów uprawianych w orbicie jego dworu”¹⁷. Z dworem tego króla związany był poeta, lekarz i historyk Joachim Pastorius, który w 1654 r. otrzymał tytuł historiografa królewskiego. Gromadził on materiały historyczne związane z okresem panowania Jana Kazimierza¹⁸.

W poznanym fragmencie dzieł historycznych znajdujemy kilka kronik, kilkadziesiąt traktatów autorów zagranicznych i wiele prac polskich historyków. Obok „Historii” M. Kromera, „Kroniki” J. Herburta spotykamy m.in. dedykowaną Zygmuntowi III „Kronikę” M. Bielskiego, Władysławowi IV „Dzieje w Koronie Polskiej” Ł. Górnickiego, „Orbis Polonus” Sz. Okolskiego, „Szczęśliwą moskiewską ekspedycję” S. Twardowskiego, „Gestorum... Vladislai IV...” E. Wassenberga, prace P. Potockiego i J. Pastoriusa, dedykowane Janowi Kazimierzowi.

Z prac historyków starożytnych na uwagę zasługuje dzieło Józefa Flawiusza i „Żywoty Cezarów” Swetoniusza. Historię średniowieczną reprezentuje tylko „Chronica Slavorum” Helmolda. Dość pokaźny zbiór stanowią prace historyków XV i XVI-wiecznych. Są to m.in. „Annales” Wittichindusa, dzieła J. Bracellego, J. Pontana, A. Alciato, M.C. Sabellicusa, Laonicusa Chalcondylasa, K. Sigoniusa, E. Meterena i J. Spiesshaymera Cuspiniana¹⁹.

Jeśli chodzi o prace historyków XVII-wiecznych, to znajdujemy najwięcej dzieł historyków francuskich: dzieła J. Serresa, F. Mezeraya, K. Bernarda, A. Duschesne'a, T. Godefroya, A. Aubery'ego, J. Tristana²⁰.

W poznanym fragmencie księgozbiorów Wazów dość liczną grupę stanowiły wydawnictwa z zakresu polityki i prawa. Przepuszczalnie z literatury prawniczej

korzystali także sekretarze i urzędnicy zatrudnieni w kancelarii królewskiej. Niestety, o wielu dziełach wiemy tylko to, co zapisano w inwentarzu pośmiertnym Jana Kazimierza: „dwie paczki in folio z dwudziestoma tomami odnoszącymi się do konstytucji i statutów Polskich, po polsku”²¹.

Z zakresu polityki, obok dedykowanej Zygmuntowi III przez tłumacza S. Petrycego „Polityki” Arystotelesa i tłumaczenia na język polski „Polityki” J. Lipsiusa, również dedykowanej temu królowi przez J. Firleja, do dziś zachowały się dwie rozprawy. Jedną z nich jest rozprawa P. Andrea „Dell'introduzzione alla politica...” z roku 1614, drugą – pióra jezuity hiszpańskiego P. Ribadeneiry „Princeps Christianus...” z 1603 roku²².

W zbiorze dzieł z zakresu prawa w omawianym fragmencie znajdujemy wydawnictwa dotyczące prawa rzymskiego, cywilnego, kodeksy, statuty, konstytucje i komentarze. Wśród wielotomowych wydawnictw wymienić należy „Corpus iuris civilis”, „Commentarius in Codicem Justiniani” Wesenbecha, traktat filozoficzno-prawniczy B.H. Gebharda „De principiis et dignitate iuris prudentiae tractatus philosopho-iuridicus...” i rozprawę F. Hotmana „Commentarius de verbis iuris...”. Do dziś zachowało się sześciotomowe dzieło „Concilia generalia et provincionalia...” S. Biniusa, „Statuta Regni Galliae...”, „Juris Universi Conclusio...” K. Niszczyckiego, „Statuty” P. Szczerbica i J. Ossolińskiego, „Institutionum iuris Regni Poloniae...” T. Dresnera oraz „Practicarum observationum ex iure civili et saxonico...” A. Lipskiego²³.

Z wydawnictw polskich, obok już wymienionych dzieł, wiemy że w zbiorach Wazów znajdował się „Statut” J. Łaskiego i prace dedykowane Zygmuntowi III, m.in. „Statuta, prawa i konstytucje...” J. Januszowskiego, kilka wydań „Statutu Litewskiego” i „Kompedium, to jest krótkie zebranie wszystkich praw” Z. Zawackiego.

Wazowie, z racji swych stanowisk, wykazywali duże zainteresowanie sprawami wojennymi, posiadali odpowiednie przygotowanie teoretyczne oraz doświadczenie zdobyte na polu walki. Zabiegali o odpowiednią literaturę z zakresu wojskowości oraz sami przyczynili się do ukazania się licznych relacji z wypraw wojennych. Należy przypuszczać, że wydawnictwa te trafiały także do biblioteki zamkowej. W zbiorach Wazów było kilka prac im dedykowanych, m.in. „O zgromadzeniu i szkole puszkarczów” w języku polskim i włoskim pióra A. Dell'Acquy, który pracę tę zadedykował Zygmuntowi III oraz traktaty dedykowane Władysławowi IV: „O fortelach wojennych” J. Frontinusa, „Architectura militaris” A. Freytaga, „Pararella horoscopa ad bellicorum tormentorum directionem recens inventa et practica probata” O. Krügera, „Archelia...” Diego Uffana.

Do dziś zachowało się dzieło Vegetiusa „De re militaria”, J.B. Bellici „Nova inventione di fabricar fortezze di varie forme...”, G. Busca „Della architettura militare” oraz J. Errarda „Fortificatio...”²⁴. Na podstawie zrekonstruowanego fragmentu wiemy, że w księgozbiorach Wazów znajdowało się pięć traktatów J. Furtenbacha poświęconych architekturze wojennej i artylerii²⁵. W inwentarzu pośmiertnym Jana Kazimierza odnotowano „Sztukę wojowania” J. de Mauvissiera, „Fortifications de Brisack”, „Fortifications” Gerarda oraz „trzy tomy architektury wojennej po niemiecku”²⁶.

W poznanym fragmencie księgozbiórów Wazów odnajdujemy kilkadziesiąt utworów z zakresu retoryki. Dominują utwory dedykowane, głównie mowy okolicz-

nościowe, których autorami byli dostojnicy świeccy, duchowni, historycy, sekretarze królewscy i poeci. Na wymienienie zasługują mowy J. Ossolińskiego, Sz. Starowskiego, M. Sarbiewskiego, S. Łubieńskiego i A. Wolana.

Dość liczną grupę stanowiły dzieła z zakresu językoznawstwa i literatury pięknej. Przede wszystkim uwagę naszą zwraca zachowane do dziś fundamentalne dzieło francuskiego humanisty W. Budé „De asse” oraz traktat F. Lapiniego „Institutionum Florentina Lingua...”²⁷. Wiemy również, że w posiadaniu Zygmunta III znajdowała się praca Apheridianusa „Lingua latina”, S. Pelegromiusa Boschusa „Sylva vocabularum” oraz Erazma z Rotterdamu „Paraphrasis seu potius epitome... in Elegantiarum libros Laurentii Vallae”²⁸. W bibliotekach polskich zachowały się dwa egzemplarze trzeciego tomu „Słownika polsko-łacińsko-greckiego” G. Knapskiego²⁹.

Jeśli chodzi o literaturę piękną, to znajdujemy poezję Horacego, „Komedie” Plauta i Terencjusza³⁰, zbiorowe wydanie dzieł Wergiliusza zatytułowane „Oevres de Vergile”, w tłumaczeniu M. de Marollesa³¹ oraz dedykowane przez tłumacza W. Otwinowskiego Władysławowi IV „Metamorfozy” Owidiusza. Ponadto w księgozbiorach Wazów były mniejsze utwory poetyckie dedykowane im m.in. przez Sz. Szymonowica, S. Grochowskiego, A. Zbylitowskiego, A. Kanona, K.M. Miaskowskiego, S. Twardowskiego, P. Napolskiego. Zbiór ten powiększyli swoimi utworami poeci zagraniczni, m.in. P. Bombini, I. Gundulić, K. Malapert, K. Possenti i M. Opitz.

W poznanym fragmencie zbiorów Wazów znajdowało się także kilkanaście dzieł filozoficznych. Oprócz traktatów dedykowanych Zygmuntowi III, jak m.in. „Rzecz o dobrodziejstwach” Seneki Młodszeo w tłumaczeniu Ł. Górnickiego i „Theses philosophicae” Z. Stanisławskiego, czy komentarz Piotra z Poznania „Commentaria in doctrinam D.D.J. Duns Scoti”, dedykowany Władysławowi IV, były dzieła św. Augustyna, Tomasza z Akwinu, komentarz Antoniego Ruviusa „Commentarii in octo libros Aristotelis de physico auditu”, traktat R. Fludda „Utriusque cosmi maioris seilicet et minoris metaphysica” i M. Delriusa „Disquisitionum magicarum...”³².

Wazowie zgromadzili interesujący zbiór dzieł z zakresu geografii i kartografii, na który złożyły się atlasy, mapy i opisy poszczególnych krajów. Uwagę naszą przykuwają słynne atlasy Orteliusa i Bleau³³ oraz rękopiśmienny atlas topograficzny F. Getkanta „Topographia practica”³⁴. Z dzieł zawierających opisy poszczególnych krajów wymienić należy opis Ukrainy W. Le Vasseur de Beauplana, opis podróży do Ziemi Świętej M.K. Radziwiłła i opis podróży do Konstantynopola A. Gislensiusa Busbecka³⁵. Oprócz tego w księgozbiorach Wazów znajdowały się jeszcze inne dzieła, m.in. „Amerika” H. Bezonusa, „Geographia universalis” A. Maginiego i „Terraе sanctae descriptio” J. Zieglera³⁶. W inwentarzu pośmiertnym Jana Kazimierza wymieniono „Histoire de Nouveau Monde”, „Le Monde”, „Brasilia”, „zbiór różnych map malowanych” oraz „3 tomy relacji z licznych ciekawych podróży”³⁷.

W poznanym fragmencie księgozbiorów Wazów znajdowało się kilkanaście dzieł astronomicznych, głównie wydawnictwa XVI i XVII-wieczne. Najstarsze dzieło „Coeli Calcagnini... opera aliquot” z 1544 r. pochodziło z kolekcji Zygmunta Augusta. Do dziś zachowało się 10 dzieł, m.in. „Uranometria” J. Bayera, „Epistolarum astronomicum...” T. Brahe, „Horologium nova descriptio” K. Claviusa, „De maculis

solaribus et stellis" i „Tres epistolae de maculis solaribus" Galileusza, trzy traktaty J. Maginiego oraz „Tablice pruskie" w języku łacińskim E. Reinholda³⁸.

Dział astronomiczny wzbogaciły dzieła J. Heweliusza, który przesłał na dwór Władysława IV i Jana Kazimierza „Selenografię", „Merkurysza", „Kometografię" i „Prodromus cometicus..."³⁹.

Na podstawie poznanego fragmentu księgozbiorów Wazów wiemy, że posiadali oni kilkanaście traktatów z zakresu medycyny, farmacji i botaniki. Kilka traktatów wpłynęło do biblioteki zamkowej od autorów, którzy dedykowali Wazom swoje prace. Zygmuntovi III dedykowano sześć traktatów. Oprócz J.B. Gemmy, który przypisał królowi trzy wydania „De vera ratione curandi bubonis...", autorami dedykowanych dzieł byli m.in. H. Fabricius ab Acquapendente, wybitny anatom i chirurg, profesor Uniwersytetu Padewskiego i jego uczeń, gdańszczanin Joachim Oelhaf. Fabricius ab Acquapendente dedykował Zygmuntowi III obszernie dzieło „Opera Chirurgica", a Oelhaf rozprawę z zakresu epidemiologii „De seminario pestilenta intra corpus vivum latitante disquisitio physica et medica". Również R. Fonseka dedykował królówi w 1625 r. rozprawę „Olyssipponensis olim Pisis medicinarum... de plica polonica".

Władysław IV otrzymał rozprawę G. Joannicego „De desipientia" oraz wspólnie z ojcem, od gdańskiego lekarza Sz. Henniga, pracę „Antidotum seu brevis cura pestis, tam spiritualis quam corporalis vera". Do dziś w zbiorach szwedzkich zachowało się dziewięć traktatów medycznych: dzieła Hipocratesa, Aetiusa z Amidy, Bassianusa, J. Delphinusa, M. Savonaroli, J. Ruffa, F. Platera i J.B. Porty. W zbiorach szwedzkich zachowały się również dzieła z botaniki i farmacji: H. Bocka „Kräuter Buch" i J. de Renou „Institutionum pharmaceuticarum"⁴⁰. Ponadto w inwentarzu sporządzonym po śmierci Jana Kazimierza zanotowano „jedenaście tomów różnych książek medycznych pismem gotyckim"⁴¹.

Wazowie, zwłaszcza Zygmunt III i Władysław IV, jako miłośnicy sztuki, zapewne zgromadzili pokaźny zbiór wydawnictw z zakresu sztuk pięknych i muzyki. Posiadane dziś materiały tylko w niewielkim stopniu oddają faktyczną ilość dzieł z zakresu sztuki. Do dziś zachowały się trzy dzieła: XV-wieczny traktat J. Barozziego „Le due regole delle prospettiva pratica...", bogato ilustrowany miedziorytami traktat D. Fontany, architekta i budowniczego papieża Sykstusa V, pt. „Della transportatione dell'obelisco Vaticano..." oraz album zawierający ilustracje nagrobków, pomników i tablic T. Fendta „Monumenta clarorum doctrina praecipue toto orbe terrarum virorum..."⁴².

Ponadto wiemy, że w księgozbiorach Wazów znajdowała się praca V. Scamozziego „L'idea della architettura" z 1615 r.⁴³. W inwentarzu sporządzonym po śmierci Jana Kazimierza odnotowano dzieło słynnego teoretyka architektury i architekta florenckiego z XV w. L.B. Albertiego „L'architecture", bliżej nie zidentyfikowane sześciotomowe wydawnictwo w języku niemieckim „Le Théâtre de Cité" oraz foliał zatytułowany „Effigies Imperatorum Domus Austriacae"⁴⁴.

Z dzieł dedykowanych Wazom, na szczególną uwagę zasługują dwa albumowe wydawnictwa poświęcone zabytkom Rzymu: „Antiquae urbis splendor" i „Roma vetus et nova", przypisane Zygmuntowi III przez J. Laura. Pozostałe tytuły dotyczą muzyki i sztuki teatralnej. Są to utwory wokalnie-instrumentalne religijne i świeckie,

kantaty, msze, koncerty kościelne, pieśni i dramaty muzyczne. Autorami tych utworów byli: B. Marescotti, J. Cicognini, M. Scacchi, F.F. Buchner, F. Saracinelli i A. Salvadori. Nadworny librecista W. Puccitelli napisał dla Władysława IV cztery utwory: „La Santa Cecilia...”, „Idyllium abo akt o porwaniu Heleny”, „Le nozze d'Amore e di Psiche” i „Il ratto di Helena”.

W zrekonstruowanym fragmencie zbiorów Wazów znajdowało się kilka dzieł o różnorodnej tematyce. Należy do nich m.in. uniwersalne dzieło G. Valli „De expendis et fugiendis rebus opus”, A. Possewina „Bibliotheca selecta” oraz dwa dzieła polihistora A. Kirchera: „Oedipus Aegyptiacus” i „Poligraphia universalis”⁴⁵. Ponadto było też kilka egzemplarzy kalendarzy dedykowanych przez autorów i drukarzy-nakładców, m.in. J. Förstera. Choć nie zachowały się czasopisma za zbiorów Wazów możemy przypuszczać, że w bibliotece zamkowej były wszystkie numery „Merkurjusza Polskiego”, jakieś numery „Gazette” i czasopismo „Journal des Savants”.

Na podstawie tego znanego fragmentu księgozbiorów Wazów możemy powiedzieć, że znajdowało się tam około 700 poloników. Do dziś zachowało się 36 poloników. Wśród dzieł wzmiankowanych przez badaczy znajdujemy 16 poloników, a w inwentarzu pośmiertnym Jana Kazimierza około 200 nie opisanych druków polskich. Zdecydowaną większość stanowią wydawnictwa XVII-wieczne. Jeśli chodzi o miejsce wydania poloników, to przeważają druki wydane na terenie Polski. Najwięcej druków pochodziło z oficyn krakowskich. Pod względem językowym przeważają druki wydane w języku łacińskim. W języku polskim znajdujemy około 130 tytułów.

Na uwagę zasługuje strona typograficzna niektórych poloników. Zarówno druki okolicznościowe, jak i utwory dedykowane, w większości odznaczały się staranną szatą graficzną. Druki te posiadały ozdobne, przeważnie miedziorytowe, karty tytułowe, a niektóre z nich zdobiono licznymi rycinami. Na karcie tytułowej zazwyczaj umieszczano Orła, na którego piersiach widniał Snopek Wazów, sam herb Polski lub popiersia Wazów.

Jeśli chodzi o proveniencję typograficzną druków obcych, to pochodzą one z różnych drukarni europejskich, głównie niemieckich, włoskich, francuskich, niderlandzkich i szwajcarskich. Kilka egzemplarzy wydrukowano w oficynach szwedzkich i angielskich, głównie w Sztokholmie i Londynie. Wśród wydawnictw zagranicznych dominują także druki w języku łacińskim. Były również dzieła dwujęzyczne, m.in. dzieła św. Atanazego i „Concilia generalia et provincialia” S. Biniusa, które zawierają tekst łacińsko-grecki.

Kilka książek należących do Wazów zostało zaliczonych przez bibliografów do wydawnictw rzadkich i poszukiwanych. Należy do nich wydrukowane na pergaminie w liczbie 80 egzemplarzy dzieło „Revelationes Sanctae Brigittae” z 1492 r., „Romanae urbis topographia et antiquitates” J.J. Boissarda, nowożytny atlas świata „Theatrum orbis terrarum” A. Orteliusa oraz dzieło D. Fontany i A. Kirchera.

Przedstawiony zasób ksiąg stanowi tylko fragment nieznannej całości i nie może on być podstawą do wnikliwej oceny księgozbiorów Wazów. Księgozbiory te składały się z książek odziedziczonych, darów i zakupu konkretnych dzieł. Jeśli idzie o zakup, to można stwierdzić, że starannie dobierano dzieła odpowiadające

zainteresowaniom i potrzebom ich właścicieli. Natomiast wśród darów i egzemplarzy odziedziczonych mogła znajdować się pewna liczba tytułów przypadkowych, zwłaszcza wśród utworów dedykowanych.

Na podstawie przedstawionego fragmentu księgozbioru można powiedzieć, że był to zbiór świadczący o wielokierunkowości zainteresowań ich właścicieli. Opinia H. Barycza o przypadkowym i kościelnym obliczu księgozbioru Zygmunta III wydaje się krzywdząca⁴⁶. To, że w księgozbiórach Wazów znajdowało się kilka egzemplarzy Biblii i komentarzy do Pisma św. oraz wiele dzieł teologicznych, nie było wyjątkiem w tamtych czasach. W opinii badaczy księgozbiórów staropolskich prawie w każdej bibliotece było Pismo św. bowiem „całe pokolenia intelektualistów polskich wychowały się na lekturze Pisma św. przejmując ustalone tam hierarchie wartości”⁴⁷. Piśmiennictwo religijne wchodziło w zakres podstawowego kanonu lektur każdego wykształconego czytelnika. Dopełniały go dzieła historyczne, filozoficzne, prawnicze, geograficzne, wojskowe, literackie, fachowe i popularne. Wszystkie te elementy znajdujemy w zbiorach Wazów, w przykładach wskazujących na wysoki poziom wymagań i staranność doboru, daleką od ciasnych uprzedzeń.

Ponieważ nie znamy liczby zgromadzonych przez Wazów książek, trudno przeto dokładnie stwierdzić, na ile te księgozbiory były pod względem ilościowym typowe, a na ile wyjątkowe na tle innych współczesnych księgozbiórów. Z pewnością ilościowo nie dorównywały zbiorom królów francuskich, Ludwika XIII i Ludwika XIV, i nie mogły równać się z biblioteką nadworną Habsburgów. Jednak przy porównaniu tym należy pamiętać, że księgozbiory Wazów były zbiorami ściśle prywatnymi, kolekcją stosunkowo młodą, powiększaną z funduszy prywatnych, bez udziału egzemplarza obowiązkowego.

Na tle współczesnego kolekcjonerstwa książkowego Wazowie, a w szczególności Zygmunt III, wyróżniali się zamiłowaniem do pięknej oprawy. Zachowane do dziś egzemplarze stawiają Wazów w gronie prawdziwych bibliofilów. Przedstawiony fragment księgozbiórów Zygmunta III i jego synów pozwala na stwierdzenie, że upamiętnili oni swoje panowanie nie tylko poprzez dzieła architektoniczne i płótna malarskie, lecz także jako bibliofile. Zbieranie książek było jedną z dziedzin ich różnorodnych zainteresowań. Podtrzymali oni tradycje bibliofilskie swoich poprzedników na tronie, które chlubnie kontynuowali ich następcy, zwłaszcza Jan III Sobieski i Stanisław August Poniatowski.

Przypisy

¹ Artykuł niniejszy jest fragmentem mojej pracy doktorskiej pt. „Książka na dworach Wazów w Polsce” napisanej pod kierunkiem Pani Prof. dr hab. B. Bieńkowskiej. Warszawa 1989 (maszynopis znajduje się w Oddziale Rękopisów BUW i Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UW); O poszukiwaniach książek należących do Wazów i zachowanych do dziś egzemplarzach napisałam 2 artykuły: „Stan badań nad księgozbiórami Wazów” i „Zachowane do dziś egzemplarze książek polskich Wazów” [W:] Z badań nad polskimi księgozbiórami historycznymi. Z. 12, 1992, s. 123-135 i Z. 15 (w druku).

² W. Tomkiewicz, Z dziejów polskiego mecenatu artystycznego w XVII w. Wrocław 1952, inwentarz na s. 85-258.

³ Tamże, s. 66-67.

⁴ Tamże, s. 79.

⁵ Tamże, s. 165.

- ⁶ J.U. Niemcewicz, *Dzieje panowania Zygmunta III*, t. 3, Kraków 1860, s. 624.
- ⁷ Biblioteka Królewska w Sztokholmie.
- ⁸ O. Walde, *Konung Sigismunds bibliotek och Gustaf Adolfs donation 1620-21*, „Nordisk tidskrift för bok- och Biblioteksväsen” 1915, nr 2, s. 321.
- ⁹ Egzemplarze tych dzieł znajdują się w Bibliotece Miejskiej w Västeras, w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund, w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego i w Bibliotece Seminarium Duchownego w Lublinie.
- ¹⁰ *Katalog wystawy pięknej książki polskiej urządzonej z powodu IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Warszawie*, 31 maja – 15 czerwca, Warszawa 1936, s. 33, poz. 109; J. Grycz, *Z dziejów i techniki książki*, Wrocław 1951, s. 267.
- ¹¹ Biblioteka Uniwersytecka w Lund.
- ¹² J. Lileyko, *Dawne zbiory Zamku Królewskiego w Warszawie*, Warszawa 1983, s. 35; E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, t. 1, Warszawa 1926, s. 197; Cz. Lechicki, *Mecenat Zygmunta III i życie umysłowe na jego dworze*, Warszawa 1932, s. 226.
- ¹³ H. Barycz, *Barok*. [W:] *Historia nauki polskiej*, t. 2, Wrocław 1970, s. 40-41.
- ¹⁴ K. Tyszkowski, *Poszukiwania archiwalne w Rzymie dla Zygmunta III*, (b.m.w.) 1932, s. 196-201.
- ¹⁵ H. Barycz, *op. cit.*, s. 43.
- ¹⁶ W. Czaplinski, *Na dworze Władysława IV*, Warszawa 1959, s. 302-303.
- ¹⁷ K. Targosz, *Uczony dwór Ludwika Marii Gonzagi (1646–1667)*, Wrocław 1975, s. 133.
- ¹⁸ L. Mokrzecki, *Pastorius ab Hirtenberg Joachim*, [W:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Wrocław 1980, s. 263.
- ¹⁹ Egzemplarze tych dzieł zachowały się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali i w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund.
- ²⁰ W. Tomkiewicz, *op. cit.*, s. 165-173.
- ²¹ *Tamże*, s. 175.
- ²² Biblioteka Uniwersytecka w Lund.
- ²³ Egzemplarze tych dzieł zachowały się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund, w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali, w Zbiorach Czarotorskich w Krakowie, w Bibliotece Kórnickiej PAN i w Bibliotece Kolegiaty w Łowiczu.
- ²⁴ Egzemplarze tych dzieł zachowały się w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund i w Bibliotece Królewskiej w Sztokholmie.
- ²⁵ O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, t. 2, Uppsala 1920, s. 89.
- ²⁶ W. Tomkiewicz, *op. cit.*, s. 170-174.
- ²⁷ Egzemplarze tych dzieł zachowały się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali i w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego.
- ²⁸ O. Walde, *Konung Sigismunds bibliotek och Gustaf Adolfs donation 1620-21*, s. 329-330.
- ²⁹ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego i Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Łopacińskiego w Lublinie.
- ³⁰ Egzemplarze tych dzieł zachowały się w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego i w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund.
- ³¹ W. Tomkiewicz, *op. cit.*, s. 171.
- ³² Egzemplarze tych dzieł zachowały się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund i w Bibliotece Kórnickiej PAN.

³³ W. Tomkiewicz, op. cit., s. 165, 172.

³⁴ B. Olszewicz, Kartografia polska XVII wieku, Lwów 1931, s. 13-14.

³⁵ Egzemplarze tych dzieł znajdują się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund i w Bibliotece Miejskiej w Västerås.

³⁶ O. Walde, Storhetstidens litterära krigsbyten, t. 2, s. 91, 83.

³⁷ W. Tomkiewicz, op. cit., s. 169, 170, 172.

³⁸ Egzemplarze tych dzieł znajdują się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund i w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie.

³⁹ K. Targosz, Jana Heweliusza zabiegi o pozyskanie królewskich mecenasów. [W:] Studia i materiały z dziejów nauki polskiej. Seria E, z. 6, 1977, s. 128-138.

⁴⁰ Biblioteka Uniwersytecka w Lund.

⁴¹ W. Tomkiewicz, op. cit., s. 174.

⁴² Egzemplarze tych dzieł znajdują się w Bibliotece Narodowej w Warszawie i w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund.

⁴³ J. Kowalczyk, Sebastiano Serlio a sztuka polska. Wrocław 1973, s. 421.

⁴⁴ W. Tomkiewicz, op. cit., s. 173, 171, 172.

⁴⁵ Tamże, s. 174.

⁴⁶ H. Barycz, op. cit., s. 40.

⁴⁷ B. Bieńkowska, Polscy pisarze i uczeni XVI–XVIII w. wobec problematyki książki. [W:] Dawna książka i kultura, Wrocław 1975, s. 308.